

Ewa Olszowy

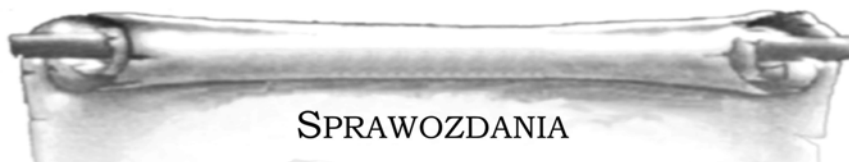
Wystawa "Kościół na Górnym Śląsku a sztuka niezależna"

Bibliotheca Nostra : śląski kwartalnik naukowy 1/1, 97-102

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

SPRAWOZDANIA

EWA OLSZOWY

Biblioteka Teologiczna Uniwersytetu Śląskiego

WYSTAWA KOŚCIÓŁ NA GÓRNYM ŚLĄSKU A SZTUKA NIEZALEŻNA

W maju 2009 r., w związku z przypadającą 20. rocznicą upadku systemu komunistycznego, Instytut Pamięci Narodowej rozpoczął projekt edukacyjny „Rok Kultury Niezależnej”. W ramach ogólnokrajowych obchodów są organizowane konferencje, sesje, wykłady, pokazy filmów, koncerty oraz wystawy, mające na celu przypomnienie i przybliżenie zjawiska kultury niezależnej.

W czasach PRL-u podział życia kulturalnego stał się koniecznością. Z jednej strony funkcjonowała kultura narzucona przez państwo, oficjalna, jedyna poprawna ideologicznie, służąca władzom komunistycznym do manipulacji społeczeństwem. Z drugiej zaś w opozycji rozwijała się niezależna twórczość ludzi kultury i nauki. W latach 70. i 80. wraz z pojawieniem się zorganizowanych środowisk opozycyjnych oraz wydarzeniami Sierpnia '80 i „Solidarnością” przybrała ona na znaczeniu i stała się potężnym orężem walki z dyktaturą komunistyczną. Kultura niezależna obejmowała wszelkie dziedziny aktywności artystycznej: od literatury, wydawnictw podziemnych, filmu, teatru, fotografii, sztuk plastycznych razem z niezależną satyrą i karykaturą, po muzykę, radio, a nawet pocztę podziemną. Jej wyrazem były organizowane niezależne od państwa imprezy artystyczne, koncerty, wystawy, sztuki teatralne, spotkania i dyskusje.

W kulturze lansowanej przez system komunistyczny i kontrolowanej przez wszechobecną cenzurę nie było miejsca na wartości chrześcijańskie i narodowe. Przedstawiciele środowiska artystyczne-

go, którzy w swojej twórczości odwoływali się do wartości związanych z wiarą i chcieli swobodnie wyrażać swoje myśli, zostali zmuszeni do działania poza oficjalnym obiegiem. Największego sprzymierzeńca znaleźli wówczas w Kościele katolickim. Porozumieniu sprzyjało obustronne dążenie do wolności: duchowej ze strony Kościoła i twórczej artystów. Co ważne, Kościół objął swoim mecenatem wszelkiego rodzaju działania artystyczne, nawet jeśli ich wykonawcy nie identyfikowali się z wiarą katolicką. W ten sposób przestrzeń „kościelna” stała się miejscem integracji wierzących i niewierzących, katolików i przedstawicieli innych wyznań. Powstała tzw. sztuka przy Kościele, bogata pod względem form stylistycznych, wśród których najważniejszą rolę odgrywał nurt ściśle związany z religijnością oraz patriotyczno-polityczny. Świątynie katolickie, instytucje kościelne, salki parafialne, czasami mieszkania kapłanów zostały udostępnione szerokiemu gronu odbiorców, stając się miejscem koncertów, wystaw, przedstawień teatralnych i spotkań literackich.

Te aspekty poruszano na sesji popularnonaukowej *Kościół a kultura niezależna w latach 80.*, która odbyła się 21 stycznia 2010 r. na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Została zorganizowana przez katowicki oddział Instytutu Pamięi Narodowej, Zakład Teologii Patrystycznej i Historii Kościoła Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego, Muzeum Archidiecezjalne w Katowicach oraz Bibliotekę Teologiczną Uniwersytetu Śląskiego. Spotkanie rozpoczęła prezentacja multimedialna dr Łucji Marek, przedstawiająca najważniejsze inicjatywy kulturalne podejmowane w latach 80. dzięki współpracy z Kościołem. Kolejną część stanowił panel dyskusyjny, w którym uczestniczyli grafik i malarz prof. Maciej Bieniasz, prof. Akademii Muzycznej w Katowicach Julian Gembalski, plakacista prof. Roman Kalarus, twórcy dolnośląskiego teatru NST „Nie Samym Teatrem” Bogusław Kierc i Andrzej Makowiecki, ówczesny katowicki duszpasterz akademicki ks. dr Stanisław Puchała, muzyk Józef Skrzek, kierownik Śląskiej Sceny Słowa Polskiego prof. Jerzy Wuttke oraz moderator dyskusji kierownik Zakładu Teologii Patrystycznej i Historii Kościoła Wydziału Teologicznego ks. prof. Jerzy Myszor.

Obradom towarzyszyła prezentowana w gmachu Wydziału Teologicznego wystawa *Kościół na Górnym Śląsku a sztuka niezależna*, przygotowana przez pracowników Biblioteki Teologicznej. Ekspozycja, na którą składały się: fotografie, katalogi, foldery, znaczki, dokumenty życia społecznego i literatura niezależna z lat 80., pochodziły ze zbiorów Muzeum Archidiecezjalnego oraz Biblioteki Teologicznej. Ma-

teriały pogrupowano w kilku działach tematycznych, przedstawiających tzw. sztukę przy Kościele i wyrażającą sacrum oraz twórczość odwołującą się do tradycji historycznych i patriotycznych społeczeństwa polskiego.

Celem ekspozycji było zobrazowanie działań z lat 80., podejmowanych przez Kościół górnośląski w sferze kultury niezależnej. Skupiały się one przede wszystkim wokół następujących ośrodków: katowickiego duszpasterstwa akademickiego, Muzeum Diecezjalnego oraz Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego. Liczne przedsięwzięcia podejmowało duszpasterstwo akademickie. Dzięki zaangażowaniu kapłanów, studentów, wykładowców były przygotowywane koncerty, spektakle teatralne, pokazy filmów, wieczory poezji. W kościele akademickim prezentowano wystawy malarstwa, grafiki, fotografii. W dziedzinie życia muzycznego dużą popularnością cieszyły się festiwale piosenki religijnej - ogólnopolski „Sacrosong” oraz „Śląski Sacrosong”.

Innym manifestem niezależnego życia kulturalnego były Dni (Tygodnie) Kultury Chrześcijańskiej, organizowane zarówno w dużych miastach, jak i w małych parafiach. Pierwszy Tydzień Kultury Religijnej odbył się w Katowicach już w 1976 r., ale dopiero połowa lat 80. przyniosła prawdziwy jego rozwój, co na wystawie ilustrowały materiały oraz fotografie dotyczące Drugiego Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej w Katowicach. Obchodzony pod hasłem „Będziecie moimi świadkami” w dniach od 19 do 26 maja 1985 r., objął prawie wszystkie kościoły miasta. W bogatym programie znalazło się kilkadziesiąt imprez, m.in. koncertów, spektakli teatralnych czy wystaw, takich jak Wystawa Sztuki Religijnej Artystów Plastyków Środowiska Katowickiego w parafii św. Apostołów Piotra i Pawła. W trakcie Tygodnia prowadzono również wykłady z zakresu architektury sakralnej, jak referat architektów Aleksandra Franta i Henryka Buszko *Koncepcja współczesnej architektury sakralnej na przykładzie własnego projektu i realizacji kościoła na Osiedlu Tysiąclecia w Katowicach*. Na wystawie można było ponadto zobaczyć kserokopię pisma założycielskiego Klubu Inteligencji Katolickiej w Katowicach, który wraz z duszpasterstwem akademickim był współorganizatorem Tygodni Kultury Chrześcijańskiej.

Kolejne dokumenty obrazowały przedsięwzięcia kulturalne, których inicjatorem było Muzeum Diecezjalne i Wyższe Śląskie Seminarium Duchowne. Alumni w dużym stopniu włączyli się do ruchu kultury niezależnej przez występy teatralne, widowiska słowno-muzyczne, sympozja naukowe. Seminarium stało się również miejscem

prezentacji dorobku artystycznego – w 1983 r. dzięki staraniu ks. Jerzego Myszora powstała galeria sztuki „Gołębnik”, w której swoje prace prezentowali śląscy artyści. Od 1985 r. jej kontynuacją była galeria sztuki współczesnej „Fra Angelico” przy Muzeum Diecezjalnym, której pomysłodawcą był również ks. Jerzy Myszor, ówczesny dyrektor muzeum. Galeria skupiła wybitnych przedstawicieli środowiska artystycznego: Macieja Bieniasza, Romana Kalarusa, Andrzeja S. Kowalskiego i Tadeusza Czobera, przewodniczącego Śląsko-Dąbrowskiego Komitetu Kultury Niezależnej. Na trwałe wpisała się w krajobraz kulturowy Śląska, podejmując w latach 80. liczne inicjatywy wystawiennicze, wśród których na uwagę zasługuje przede wszystkim ogólnopolski konkurs na grafikę artystyczną „Wobec wartości” z 1986 r.

Uzupełnieniem tematyki tzw. sztuki przy Kościele były rozmaite ulotki informujące o różnych wystawach prezentowanych na terenie śląskich kościołów, takich jak *Czas krzyża* w kościele Podwyższenia Krzyża w Bytomiu oraz *Architektura w służbie diecezji*. Interesującą pozycję stanowiła również Księga Wpisów z zorganizowanych w latach 1984-1985 przez Duszpasterstwo Akademickie przy parafii św. Apostołów Piotra i Pawła wystaw: radzieckiego plakatu antyreligijnego oraz *Echa Wiktorii Wiedeńskiej*. Zdzisław Zwoźniak, redaktor *Gościa Niedzielnego* i członek KIK-u, skrytykował politykę kulturalną państwa pisząc: „Dziękuję za tę małą ekspozycję bzdury, traktowanej TAM ze śmiertelną powagą. Współczuję zarazem wszystkim radzieckim adresatom tej «eksplozji» praktycznego wydania «naukowego» światopoglądu”.

Kolejny dział ekspozycji informował o niezależnym życiu kulturalnym, które rozwijało się w całkowicie odmiennym od przestrzeni kościelnej miejscu: w obozach dla internowanych. Po wprowadzeniu stanu wojennego władze PRL rozpoczęły akcję o kryptonimie „Jodła”, w wyniku której aresztowano i przewieziono do obozów tysiące przeciwników ówczesnej władzy. Formą oporu stała się obozowa twórczość internowanych polegająca na drukowaniu pism, broszur, śpiewników, wytwarzaniu znaczków, a nawet organizowaniu wykładów. Kulturalny dorobek internowanych dokumentowały bogate materiały z obozów Zabrze-Zaborze, Uherce i Nowy Łupków.

Unikatowe ekspozyty pochodziły z Zabrze-Zaborza, jednego z trzech oprócz Jastrzębia-Szerokiej i Miechowic k. Bytomia ośrodka odosobnienia na terenie byłego województwa katowickiego. Zwiedzających przyciągała makatka z wizerunkiem Matki Bożej Częstochowskiej, wykonana przez internowanych, którymi byli w większości górnicy i hutnicy. Duże zainteresowanie wzbudzała również koszula obo-

zowa, opatrzona z przodu nadrukami pieczęci „Solidarności”, a z tyłu podpisami ponad dwustu więźniów przetrzymywanych w obozie od sierpnia do grudnia 1982 r.

Osobna gabłota została poświęcona bieszczadzkiemu więzieniu w Uhercach, w którym internowano działaczy „Solidarności” oraz grupę więźniów z Grodkowa na Opolszczyźnie. W Uhercach funkcjonowały tajne drukarnie, wydawano pisma m.in. „Kret”, drukowano broszury, znaczki, wyszywano sztandary obozowe. Bogatą działalność internowanych, jawną i zakonspirowaną, obrazowały obfite materiały. Uwagę zwracał album „Kaplica Obozu Internowanych Uherce. Droga Krzyżowa”, ze zdjęciami rysunków Drogi Krzyżowej zdobiących ścianę jednej z cel w obozie oraz śpiewnik internowanych „Więzienne tango” z sierpnia 1982 r. Zbiór wzbogacały drewniane krucyfiksy „Solidarności” wykonane przez Jana Ucheńskiego, medalik i krzyżyki wykonane w obozie w latach 1981-1982 oraz zdjęcie biskupa Czesława Domina z internowanymi w 1982 r.

Ciekawym zjawiskiem w działalności artystycznej środowisk opozycyjnych było funkcjonowanie poczty podziemnej. Produkowano, często za pomocą prostych technik drukarskich, stemple, koperty i znaczki pocztowe. Zamieszczane treści odzwierciedlały emocje społeczne, przypominały rocznice historyczne i osoby zasłużone dla Polski. Obrazują to liczne eksponaty filatelistyczne prezentowane na wystawie. Z poczty obozowej w Uhercach pochodziły znaczki z wizerunkami św. Barbary patronki górników, Joachima Lelewela, Piotra Wysockiego, natomiast z obozu w Nowym Łupkowie opatrzone motywami patriotycznymi i upamiętniające pielgrzymki Jana Pawła II do Polski. Wartościową część stanowiły zachwycające bogatą kolorystyką znaczki „Solidarności” z wizerunkiem Matki Bożej Częstochowskiej i ilustrujące pielgrzymki światowe Jana Pawła II oraz przypominające rocznicę śmierci ks. Jerzego Popiełuszki, osobę św. Maksymiliana Marię Kolbego, ofiary Katynia i znaczki zatytułowane „Czarny Grudzień '81” przywołujące pamięć o ofiarach pacyfikacji kopalni „Wujek”.

Na ekspozycji nie mogło zabraknąć materiałów dotyczących dorobku kulturowego działaczy „Solidarności”. Składały się na nie zdjęcia plakatów, flag, znaczki, koperty z odbiciami pieczęci, pocztówki i plakietki okolicznościowe oraz „banknoty”. Elementem ilustrującym rolę piosenki jako formy oporu był zbiór tekstów „solidarnościowych” z lat 1981-1991, autorstwa Grzegorza Brożka. Uzupełnieniem działu była „Litania Solidarności”.

W czasach PRL-u społeczeństwo polskie zwracało się w stronę wiary i Kościoła, co dokumentuje album „Bóg i ojczyzna. II Pielgrzymka Świata Pracy, Jasna Góra 1984”, ukazujący szczególną rolę sanktuarium Jasnej Góry jako duchowej stolicy Polski. Zdjęcia zatytułowane „Groby Boże. Czas Solidarności” wskazywały na wielką patriotyczną manifestację, jaką w stanie wojennym było odwiedzanie Grobu Pańskiego.

Całość wystawy zamykały materiały pochodzące ze zbiorów Biblioteki Teologicznej, na które składały się wybrane przykłady literatury niezależnej: książki i broszury wydawane poza zasięgiem cenzury oraz wydawnictwa emigracyjne. Znaczna część publikacji dotyczyła „Solidarności” ogólnopolskiej i Regionu Śląsko-Dąbrowskiego. Prasę „solidarnościową” reprezentowały numery „Naszej Solidarności Jastrzębie” oraz „Solidarności Podbeskidzia”. Kolejną grupę stanowiły opublikowane świadectwa internowanych oraz publikacje Towarzystwa Kursów Naukowych działającego w Warszawie w latach 1978-1981. Oprócz wydawnictw źródłowych, przedstawiono również artykuły z książek oraz czasopism omawiające kulturę niezależną na Śląsku i w Zagłębiu, niezależną twórczość teatralną oraz śląską prasę podziemną.

Wystawa *Kościół na Górnym Śląsku a sztuka niezależna* była prezentowana od 15 do 30 stycznia 2010 r. Warto dodać, że w tym samym czasie zwiedzający mogli obejrzeć na Wydziale Teologicznym wystawę oryginalnych plakatów z lat 80., promujących wydarzenia kulturalne, które odbywały się w górnośląskich kościołach i instytucjach kościelnych; ponadto od 22 stycznia do 2 lutego 2010 r. w kościele pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Katowicach była dostępna ekspozycja *Kultura niezależna w Kościele w latach 80.*